

TIPOGRAFII ȘI TIPOGRAFI ÎN BUCUREȘTI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

de ELISABETA ANGHELOVICI

Către sfârșitul sec. al XIX-lea, precum și la începutul sec. al XX-lea, unele dintre stabilimentele grafice cu o activitate deosebită, contribuie în mare măsură la dezvoltarea mișcării culturale din orașul București.

Dacă în anul 1863 existau în București 16 tipografii și litografii, mai mult de jumătate din numărul tipografiilor din țară aflându-se în Capitală¹, iar în 1896 — 41 de tipografii², în 1902 — 46³, în 1912 se ajunge la un număr de 62 stabilimente grafice⁴.

Parte din ele au o existență efemeră, dispar, altele se dezvoltă dînd naștere unei industrii grafice puternice, dar atît micile tipografii cu cîțiva lucrători, cît și cele cu zeci și chiar sute de lucrători își au importanța lor în mersul înainte al culturii românești.

Foarte des întreprinderile tipografice își schimbau denumirile, muțindu-se dintr-un loc în altul, în același local perindîndu-se 3—4 ateliere tipografice, astfel că uneori este destul de dificil de a urmări activitatea lor. Vom menționa numai cîteva dintre tipografiile bucureștene, unele mai cunoscute, altele mai puțin, despre care însă posedăm știri mai complete în ceea ce privește utilajul, personalul etc.

Stabilimentul grafic, „Albert Baer“⁵. Acest stabiliment a fost fondat de Andrei Bieltz, bunicul lui Albert Baer, în anul 1850. Atelierul, compus din două prese de mînă litografice, se afla pe Calea Dorobanților, de unde a fost mutat în Pasajul Român, sub conducerea generelui său. În 1887, după moartea bătrînului Baer, conducerea trece în mîna unuia dintre fii — Albert Baer. În anul 1889, atelierul este înzestrat cu încă o mașină nouă litografică, două prese mari noi și un motor cu gaz, iar în 1892 se construiește o sală de mașini specială, în care este instalată o

¹ Rev. de statistică, nr. 9/1959, p. 54.

² Anuarul Bucureștilor, Carol Göbl, 1897—1898, Ed. XIV. 1897, p. 295.

³ G. Filip, *Almanahul tipografic*, 1903.

⁴ Anuarul „Socec“ pe anul 1913.

⁵ G. Filip, *Almanahul tipografic*, 1902, p. 85.

nouă mașină mare litografică și un motor nou cu benzină în locul celui cu gaz. În 1896 se mai adaugă un etaj la sala mașinilor și se mai cumpără și un loc vecin, la nr. 9, iar în anul 1899 cumpără tipografia „Elzevir“, din Pasajul Român, fondată de George Ionescu. Pe locul cumpărat, Baer clădi un atelier cu două etaje pentru tipografie, fabrica de cartonaje și legătoria de cărți. El își mărește considerabil tipografia prin completarea instalațiilor cu material nou și modern adus din Germania. Astfel, avea cinci mașini cilindrice, o presă mare cu pedală nr. 5, trei bostoane, precum și o mașină specială pentru plicuri. Lucrau aici între 150—200 persoane. În total, stabilimentul lui Baer, cuprinzând o litografie, o tipografie, o fabrică de cartonaje și o legătorie de cărți folosea 34 de mașini. După 1918 Albert Baer și-a vândut tipo-litografia Societății anonime „Luceafărul“.

Tipografia C. Petrescu — Conduratu și I. Busnea, a fost înființată la sfârșitul anului 1869¹, de către C. Petrescu — Conduratu, tipograf, împreună cu Ion Busnea, legător de cărți, și a fost instalată în Piața Teatrului. Deși nu era bine utilată totuși, avînd un personal tehnic foarte bun, lucrările tipografice erau executate artistic. Conduratu, după ce schimbă asociatul în persoana lui G. I. Costescu, căruia Busnea îi concesionase drepturile, trebui să lichideze tipografia în anul 1890, din cauza concurenței.

În această tipografie a apărut „Columna lui Traian“ și „Călăuza tipografică“ (1876), prima lucrare în legătură cu arta grafică scrisă în limba română, autor fiind Conduratu.

*Tipografia Thiel și Weiss*². A fost înființată în anul 1870 de Ioan Weiss. Tipografia era instalată pe str. Lipscani, aproape de str. Nicolae Șelari, și avea două mașini nr. 12 și un boston mare. Aici au apărut „Telegraful“ sub direcția lui Grigore Tocilescu, precum și ziarele : „Presa“, „Timpul“, „Patria“ și „Războiul“, fondat de Ioan Weiss. O perioadă de timp a fost asociat și cu Thiel. După moartea acestuia însă tipografia a rămas în posesia lui Weiss. Afacerile mergînd prost, Weiss a fost nevoit să-și vîndă tipografia lui Alexandru Beldiman, directorul ziarului „Adevărul“ în anul 1895, care o mută în Pasajul Villacros.

Tipografia Anton Mănescu (mai tîrziu Dorotheia P. Cucu). A fost înființată în anul 1873, atelierul tipografic funcționînd în str. Lipscani,³ cu două mașini mari care lucrau și noaptea. Aici au apărut ziarul conservator „Timpul“, sub direcția lui Gr. H. Granda și ziarele umoristice „Bobîrnacul“ și „Puricele“. Mai tîrziu tipografia progresînd, a fost mutată într-un local mai mare, pe actualul bulevard Gheorghe Gheorghiu-Dej. După moartea lui Mănescu, văduva lui, Dorotheia A. Mănescu, se căsătorii în 1877 cu Petre M. Cucu, care luă conducerea tipografiei.

Acesta a contribuit mult la ridicarea întreprinderii, făcîndu-și o specialitate în tipărirea de romane în fascicule și de cărți populare. Tipografia a fost mutată în str. Academiei, unde Petre Cucu instală și o turnătorie de litere, cu o mașină din cele mai moderne pentru acele timpuri

¹ G. Filip, *Almanahul tipografic*, 1902, p. 11.

² G. Filip, *Almanahul tipografic*, 1903, p. 53—58.

³ Anuarul general al industriei grafice din România, 1938, p. 18—19.

precum și o mașină litografică (în 1891 apare cu titlatura „Tipo-litografia și fonteria de litere Dor. P. Cucu). După moartea lui Petre Cucu în 1902. tipografia își continuă activitatea sub conducerea văduvei sale, care o mută din nou în str. Lipscani.

Tipografia „L'Indépendance Roumaine“ a fost înființată în anul 1877, iar în 1885¹, devine proprietatea lui Al. M. Lahovary. A funcționat în mai multe localuri, din care amintim, Calea Victoriei nr. 58 (1897), str. Brezoianu (1905), str. Academiei (1913). În afară de personal administrativ și de 5 redactori, ca personal de specialitate avea un șef de atelier, un paginator al ziarului, un mașinist-șef, 15 lucrători-culegători, 7 elevi, 2 puitori, 2 rotari, un steriotipar. Ca mașini avea : o mașină nr. 24, una nr. 12, una nr. 10 și o mașină americană. Ca forță motrică avea un motor cu gaz de 3 HP. Atelierele erau luminate cu gaz aerian, iar redacția și administrația cu electricitate (1905)². În această tipografie s-a introdus pentru prima oară în țară tiparul în trei culori³.

D. M. Lahovary a reorganizat tipografia ziarului „L'Indépendance Roumaine“, după ce a cumpărat-o în 1885, înzestrînd-o cu cele mai noi caractere franceze și germane. După moartea lui Lahovary (1897), ziarul și tipografia au trecut sub direcția unui comitet liberal.

Tipografia Grigore Louis — „Modernă“ (mai tîrziu „Cultura“). Apare cu această denumire în 1881. A fost instalată la început în Calea Victoriei⁴, în fața fostei cofetării „Capsa“ de unde a fost mutată în str. Academiei nr. 24. În acest atelier au apărut cotidienele „Binele public“, de sub direcția lui George Vernescu și M. Protopopescu-Pache, „Națiunea“, și ziarele umoristice „Scaiu“ și „Ciulinul“, sub direcția av. Ion Athanasiad.

Tipografia G. A. Lăzăreanu. Această tipografie a fost înființată în anul 1891, avînd ca proprietar pe G. A. Lăzăreanu. În 1905 avea următorul personal : 1 șef de atelier, un mașinist-șef, un șef de legătorie, 5 lucrători-culegători, 3 elevi, 2 puitori, 2 rotari, 2 lucrători la legătorie și o elevă. În ceea ce privește instalațiile, avea două mașini nr. 12, o mașină nr. 10 și două bostoane⁵. A luat medalia de aur la expoziția cooperativelor din anii 1894—1895⁶.

Tipografia Căilor Ferate Române, înființată în anul 1893, se afla în localul Gării de Nord. La tipografie, pe lîngă un șef de atelier, un maistru culegător și un maistru mașinist, erau 9 lucrători, un mașinist, 11 puitori, 4 rotari și un maistru-steriotipar. Nu era nici un elev. La legătorie era un maistru-legător, 6 lucrători și 6 lucrătoare. Stabilimentul era înzestrat cu o mașină nr. 1, cu 4 mașini nr. 12 și o mașină dublă. Aceasta era situația în anul 1905⁷. Aici au fost imprimate toate lucrările în legătură cu activitatea Căilor Ferate, lucrări, ce înainte se tipăreau în tipografiile particulare.

¹ Solidaritatea, nr. 4, din 1905.

² Ibidem.

³ Ibidem, nr. 6 din 1905.

⁴ Anuarul General al Industriei Grafice din România, 1938, p. 20.

⁵ Solidaritatea, an. I, nr. 5 — 1905.

⁶ Almanahul tipografic, 1902, p. 95.

⁷ Solidaritatea, an. I, nr. 7, 1905.

Deși luptele tipografilor nu intră în obiectul acestei lucrări, trebuie totuși să arătăm că în perioada de care ne ocupăm, lucrătorii tipografi erau frământați de mari probleme. Munca femeilor și a copiilor în tipografii, insalubritatea atelierelor, numărul mare de ore de lucru și munca excesivă la care erau supuși mai ales în raport cu salariile care erau foarte mici, repaosul duminical etc., toate aceste probleme, care erau tot atâtea revendicări, apăreau și în presa muncitorească a vremii. Astfel, în legătură cu munca femeilor și a copiilor în tipografii, în articolul „Femeile în tipografie“, apărut în ziarul „Gutenberg“ nr. 2 din 25 decembrie 1888¹ se arată că „domnul Eduard Wiegand, stăpînul robilor de la „Ocna din Covaci“, nemulțumit se vede de exploatarea sa neomenoasă și de intensul trafic ce-l face cu exorbitantul număr de elevi, s-a hotărît astăzi a introduce femei în atelierul său“ „...prin introducerea femeilor, numărul acestora (lucrătorilor fără lucru) va crește și mai mult din cauză că patronul, ...va căuta întotdeauna să se folosească mai mult de „lucrătoare“ decît de „lucrători“, deoarece prețul muncii celor dintii va fi cu mult mai ieftin decît al celor de al doilea...“.

Cît despre munca copiilor în tipografii și numărul mare de elevi folosiți, dăm mai jos un tabel² al tipografiilor din anul 1881, din care reiese disproporția dintre numărul mare de elevi, față de cel al lucrătorilor. Deși situația este mai veche, ea ilustrează totuși procesul cel puțin la începuturile lui.

Nr. crt.	Denumirea instituției	Numărul lucrătorilor	Numărul elevilor
1	Tipografia Statului	55	20
2	Tipografia Națională	9	3
3	Tipografia Șt. Mihăileanu	12	16
4	Tipografia Socec-Teclu	10	1
5	Tipografia Ioan Weiss	26	8
6	Tipografia Curtții	8	17
7	Tipografia Românul	15	8
8	Tipografia Modernă	11	18
9	Tipografia Dorot P. Cucu	6	9
10	Tipografia Academia Română	6	14
11	Tipografia Alex. A. Grecescu	8	6
12	Tipografia N. Miulescu	6	18
13	Tipografia Emile Galli	12	2
14	Tipografia Curierul Român	7	1
15	Tipografia Română	6	4
16	Tipografia Hajoetz	2	2
17	Tipografia Amicul literaturii	2	4

Rezultă deci că la 201 lucrători erau 151 de elevi, un procentaj deci mult prea mare, iar în 7 tipografii din 17, numărul elevilor întrecea pe

¹ Organ al lucrătorilor tipografi din România, redactat exclusiv de lucrători.

² Vocea lucrătorului tipograf, an I, nr. 2 din 7 sept. 1881, la rubrica „Mersul atelierelor“.

cel al lucrătorilor. Nu numai că se foloseau prea mulți copii, unii chiar sub vârsta de 12 ani, dar erau și rău tratați, lucrând uneori de la 7 dimineața pînă la 10—11 seara¹.

Nici la începutul sec. al XX-lea problema ucenicilor nu a fost reglementată definitiv, deși apăruse Legea meseriilor (1902), care însă nu era uniformă pentru toți, deoarece unele întreprinderi mari, prin decizii ministeriale, erau exceptate de la această lege, numărul elevilor ca și al orelor de lucru nefiind limitat².

De asemenea nici cu „Legea și Regulamentul asupra muncii minorilor, și a femeilor în așezăminte industriale“, apărută în 1906, exploatarea copiilor și a femeilor nu dispărea, căci, deși cu anumite reglementări, copii continuă să muncească de la vârsta de 12 ani³, și ca și femeile vor fi puși să lucreze și cite 10 ore pe zi⁴.

Printre alte probleme, foarte importante pe atunci, era și aceia a lipsei de igienă în atelierele tipografice, care erau fără lumină și fără ventilație. Primul număr al gazetei „Vocea lucrătorului tipograf“, din 1 septembrie 1881, publică articolul „Oglinda atelierelor“, cu subtitlul — despre salubritate — din care spicuim : „Starea detestabilă în care se găsesc astăzi ca și în trecut cea mai mare parte din atelierele în care lucrăm... și neplăcuta împrejurare de a ne găsi ore întregi, ziua întreagă, precum și o parte din noapte închiși între ziduri întunecoase și reci, care par a prezenta aspectul unor temnițe“. Autorul roagă Consiliul de igienă publică să ia dispozițiuni pentru strămutarea atelierelor în alte locuri mai satisfăcătoare. El dă și o listă, pe categorii, de ateliere mai insalubre, între care se găsesc și unele din tipografiile descrise mai sus.

I-a categorie : Tipografia statului, Tipografia Weiss (Palatul Dacia), Tipografia „Românul“, L'Indépendance Roumaine, Tipografia Miulescu.

II-a categorie : Tipografia Dor. P. Cucu, Română și Hajoetz.

Articolul nu a rămas fără ecou, căci Dr. Felix, medicul primar al Capitalei, a făcut o vizită, chiar în ziua apariției lui, la atelierele enumerate, găsind adevărate cele scrise și cerînd să se ia măsuri urgente de igienă⁵. Acest fapt a nemulțumit pe unii patroni, așa cum constatăm din ziarul „Războiul“ — proprietar Thiel (Weiss) cu data de 2 septembrie 1881, în care, într-un articol intitulat „Primăria noroaielor și medicul primar al capitalei“, Dr. Felix este atacat și chiar insultat.

Nemulțumirile lucrătorilor tipografi nu au fost exprimate numai prin presă, ci și prin demonstrații și greve. Cu toate că regimul burghez-moșieresc a promulgat anumite legi, ca de exemplu Legea sanitară

¹ Vocea lucrătorului tipograf An I, nr. 6 din 7 sept. 1881.

² Solidaritatea, nr. 3 din 1905.

³ La cap „Măsuri tranzitorii“, art. 24, se specifică că se pot folosi și copii de 10 ani împliniți, dacă au fost întrebuințați la lucru și înainte de punerea în aplicare a legii.

⁴ Și în Legea asupra industriilor insalubre (1894), se fixau orele de lucru, numai pentru copii de 12—14 ani, nu însă și pentru cei sub 12 ani, care erau supuși uneori la munci istovitoare pentru vârsta lor.

⁵ Vocea lucrătorului tipograf, nr. 3, din 14 sept. 1881.

(1885) sau Legea asupra industriilor insalubre (1894)¹, totuși din cauza lipsei de igienă în ateliere și a muncii excesive, chiar pentru muncitorii maturi, atelierele continuă să fie focare de tuberculoză, tipografiile dând cel mai mare procent de tuberculoși, aceasta devenind o boală profesională.

Astfel, dintr-o tabelă de mortalitate de tuberculoză pe 10 ani (1902—1912), după profesii,² se constată că au murit 169 de tipografi. Proportional cu numărul lucrătorilor (1204) ei au cea mai mare mortalitate prin tuberculoză³. În ceea ce privește femeile, stabilimentul Baer, la legătoria de cărți, a dat cel mai mare număr de bolnave⁴.

Problema repaosului duminical, problemă ce a dus la numeroase acțiuni muncitorești, nu a fost nici aceasta rezolvată definitiv, deoarece, deși fusese votată legea în anul 1897, repaosul duminical era recunoscut numai formal, multe întreprinderi fiind exceptate⁵.

După cum reiese din cele expuse mai sus, lucrătorii tipografi au fost crunt exploatați și poate și de aceea se explică faptul că prima asociație profesională din România, organizată pe baza principiului de clasă, fără amestecul patronilor, a fost Asociația lucrătorilor tipografi „Deșteptarea“, înființată în anul 1879, iar prima publicație muncitorească a fost „Tipograful Român“, apărut la București în anul 1865.

¹ 50 de ani de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România (1906—1956), Buc., 1956, p. 138.

² Dr. Ecaterina Arbore, *Intinderea tuberculozei în București în anii 1902—1912*, Buc., 1913, p. 68—69.

³ *Ibidem*, p. 73.

⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁵ 50 de ani de la crearea Comisiei generale a sindicatelor din România (1906—1956), București, 1956, p. 140.